

מצוות שכליות ומצוות שמעיות – ברכות על מצוות שכליות

1. שו"ת הרשב"א (ח"א, סי' יח): "שאלת למה אין מברכין על המצות כולן כגון המלוה את חברו והטוען עמו וכיוצא בהן: תשובה זו שאלה עמוקה ודבר שעמדו עליו הראשונים זצ"ל ונסתבכו בו הרבה מפני מה מברכין על מקצתן ואין מברכין על כולן ואי זו שמברכין עליה ואי זו שאין מברכין עליה. ואין הענין תלוי בטעם אחד שאתן לך כלל אחד בהם. אלא כל מצוה שאין בה מעשה אין מברכין עליה כגון השמטת כספים וכיוצא בהן. **וכן אין מברכין על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה. מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו ונמצא מעשה מתבטל.** כגון מתנות עניים והלוואת הדלים ונתינת צדקה והעניקה וכיוצא בהם".
2. אור זרוע (חלק א, סימן קמ): "אבל אותן מצות שלעולם חייב בהם ואין עתים להפטר מהם כגון להאמין באלהינו וליראה אותו ולאהבה אותו ולשמוע בקולו ולדבקה בו ושלא לעבוד ע"ז ביקור חולים ותנחומי אבלים. ונתינת צדקה. וקבורת מתים חליצה ויבום וקימה והדור וכבוד אב ואם ופריקה וטעינה והשבת העבוט שאין להן פטור אין שייך לברך עליהן כי לעולם חייב בהם ואין שייך בהן חיבוב".
3. שו"ת בנימין זאב (סימן קסט): "על מה ששאלת למה אין אנו מברכין על מ"ע דכבוד אב ואם ואהידור זקן ועל כמה מ"ע דאנן עבדינן הטעם הוא דאין מברכין אלא על מצות שאנו מקודשין מן האומות שאין האומות עושין אותם כלל אבל במצות שאפילו האומות עושין אותן לפעמים לא מברכין כי בהן אין אנו מקודשין מהן כי לפעמים עושין אותם כמונו כגון כבוד אב ואם והדור לזקן וכדומה".
4. רמב"ם (הלכות ברכות יא, ב): "יש מצות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר ואלו הן הנקראין חובה, לפי שאדם חייב על כל פנים לעשות, ויש מצוה שאינה חובה אלא דומין לרשות כגון מזוזה ומעקה שאין אדם חייב לשכון בבית החייב מזוזה כדי שיעשה מזוזה אלא אם רצה לשכון כל ימיו באהל או בספינה ישב, וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה, וכל מצות עשה שבין אדם למקום בין מצוה שאינה חובה בין מצוה שהיא חובה מברך עליה קודם לעשייתה".
5. ר' יהודה ליב מימון זצ"ל (בספרו "רבי משה בן מימון", עמ' פב): "כי באמת אי אפשר לברך 'אשר קדשנו במצותיו' על מצות שכליות, מצות שבין אדם לחברו, שגם הצדק החברותי העולמי מחייב אותן, ואלמלי לא נתנה תורה, היינו למדים צניעות מחתול... (עירובין ק, ע"ב), ורק מצות שבין אדם למקום, אלו המצות הנקראות בפי רבנו בשם 'שמעיות', שרק מפני ששמענו אותן מפי הגבורה, אנו מחוייבים לקיימן, על אלו צריכים ויכולים לברך 'אשר קדשנו במצותיו', מכיון שרק אנחנו, בני ישראל מוזהרים עליהן ומצווים ועומדים לקיימן".
6. מכילתא (פרשת משפטים, מס' דכספא משפטים, פרשה יט): " 'אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מזה ועוד שנים. 'ואם תקריב מנחת בכורים' (ויקרא ב, יד), חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, תלמוד לומר 'תקריב את מנחת בכוריד' (שם), חובה ולא רשות; כיוצא בו 'ואם מזבח אבנים תעשה ליי (שמות כ, כב), חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, כשהוא אומר 'אבנים שלמות תבנה' (דברים כז, ו), חובה ולא רשות; אף כאן אתה אומר 'אם כסף תלוה' (שמות כב, כד), **חובה ולא רשות, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, כשהוא אומר 'והעבט תעביטנו' (דברים טו, ח), חובה ולא רשות.**"
7. מהר"ל מפראג (שמות כ, כב): "יש לפרש מה שכתב לשון 'אם', אע"ג דחובה הם, מפני שאם יעשה מחובה כאילו מקיים גזירת מלך, אין הדבר לרצון להקב"ה, וצריך שיעשה מרצונו, ואז כשיעשה מרצונו הוא מרוצה. דהמעשה שהוא הכרחי וחובה אין צריך להביט על שום טעם, רק הוא מקיים גזירת מלך, ואם עושה אלו שלשה דברים כאילו מקיים גזירת מלך - אין זה דבר".
8. חידושי שרידי אש, מס' מגילה, סי' ט: "שמשלוח מנות היא להרבות שלום ואהבה וריעות... והנה אף שבכל המצוות גדול המצווה ועושה ומברכין וציונו - במשלוח מנות טוב שיתן מרצונו החופשי מתוך רגש של אהבה לאחיו העברי,

ואם הוא נותן רק עפ"י ציווי הוא מפחית מידת האהבה. וכן הדין בצדקה, שאם הוא נותן מתוך רחמנות או מתוך אהבת ישראל טוב יותר ממי שנותן מתוך ציווי וכפיה".

9. רד"ץ הופמן, בפירושו לספר שמות כא, א: "ונשאלת השאלה, מדוע זה בא כאן פירוט המשפטים אחר עיקרי המצוות העוסקות בכבוד שמים? כלום אין משפטים אלה המובנים היטב לשכל האנושי מיותרים הם? והרי אפשר היה להניח את חיבורם של משפטים אלה לחכמתם של בני אנוש! מדוע לא הומעדו בראש מצוות אחרות, מאלה 'שהשטן ואומות העולם משיבין עליהן'... ויהיה בכך כדי להחזיר בלבנו את חשיבותן? אין זה אלא ללמדנו, לקח חשוב – בזה אומר לנו הקב"ה שטעות גדולה תהיה לחשוב שהמדינה והחברה האנושית יכולות להתקיים בלעדי ה', שחוקי אנוש וסדרי אדם מסגולים לייסד מדינה ולקיימה לאורך ימים. אמנם מסוגלת חכמתו של האדם להקים מבנה גאה של מדינה, לשלוט בה במשך זמן רב ביד ברזל ולדכא את תאוותיהם ושרירות לבם של פרטיה. אבל בהכרח יבוא הזמן אשר בו יקרוס המבנה הגאה העצום, הזמן אשר בו נראה שהכל רעוע ומתפורר. רק כאשר רוח ה' פועלת במדינה כנשמה זו, רק אז מובטח לה הנצח, יש בה אושר אמיתי, שוררים בה צדק ומשפט, וכל פרט שבה הוא משענט חזקה לכלל. על כן יש להדגיש במיוחד שעם ישראל מקבל את משפטים מאתו ית', שמשפטים יכולים לשמש משענת אמיתית לכלל ולפרט, כאשר מקורם הוא בו יתברך".

10. נצ"ב, במכתב הסכמה לספר אהבת חסד: 'כבד את אביך וגוי' למען יאריכון ימך על האדמה אשר ה' א-להיך נותן לך'. ואינו מובן מאי דייק המקרא 'על האדמה וגוי', והרי אפילו על מצות שלוח הקן דקלה כתיב סתם 'והארכת ימים' מכש"כ כיבוד אב ואם החמורה. אלא בא הכתוב ללמדנו דאע"ג דכיבוד אב ואם הוא מצוה שדעת האדם נותן לה וגם אומות העולם מצווים עליה בחובת האדם ומקבלים עליה שכר... **מכל מקום ציונו הקב"ה בעשרת הדברים להזהירנו מצד חוקי התורה לבד חובת האדם.** והנפק"מ בזה הוא לענין שכרה. דחוקי התורה אפי' מצוות שאין תלויים בארץ ונוהג אפי' בחו"ל מ"מ מיוחדות המה בא"י יותר, ומש"ה נקראת תורת א-להי הארץ... וא"כ שכרה יותר הוא בארץ מבכל מקום... וכמו כן הוא במצות הלואה למי שנצרך, דאע"ג שהיא חובת האדם מ"מ היא חוקית ג"כ. וא"כ יש בזה כמה דינים מה שאין דומה ע"פ שכל אנושי שהיא חובת האדם.

11. מהר"ץ חיות, הקדמה לספר 'תורת נביאים': 'כי אף על פי שתורה מן השמים היא רק אמונת עיקריה מחיוב בעל דת א-לוה להאמינה, בכל זאת יש לתחילתה וחיוב המצא תורה א-להית להנהגת מין האדם, מבוא בשכל אנושי, כי טבעו צריך להיות מתנהג על פי הדת המשוער לפי ערך מעמדם ומצבם, ולפי חילוף הזמנים והמקומות, והדת הנימוסית אשר רק בחוקי התבונה יסודתה לא תספיק, כי אם אמנם שגם על ידי דרכי ההיקש והשכל, נוכל ללמוד לדעת למאוס ברע ולעשות הטוב, אולם מה היא רע מוחלט או טוב מוחלט זאת נעלם מעיני השכל, ואינו יורד לאשורו של דבר, והאדם אשר שם בשכלו כסלו שיגיד לו דברי ההתנהגות בעולם הזה, ולהתקין עצמו לעולם הבא, הנה נשאר משומם ונבוך מבלי דעת מצוא דרך הישר שיבור לו וישים אליו כל מגמתו, כי דעות בני אדם ישתנו כפעם בפעם, ורוח הזמן אשר יחלוף בפנים שונות יקח לבם עד שיורם השכל אחר כך היפך ממה שלמדו בתחילה, ובפרט בעיני המדות אשר על פי הרוב המה מן המפורסמות, ואינם מכונים בשם אמת ושקר רק בשם רע וטוב, מפני שלא נוסדו כל כך בשכל ובתבונה, ומפני זה המדות המפורסם לא ישוו בכל המקומות מה שאין כן חוקי התבונה שווים אצל כל מין אדם, ונודע לנו על ידי הנסיון גם כן כי המעשים המכוערים ביותר אשר אצלנו לתרפה ולקלון והרבה רבבות בני אדם אשר גם כן אינם משוללים מחכמה ודעת ותבונה, יתפארו במעשים זרים כאלו כמו לאבד עצמו לדעת, ושריפת הנשים אחר מות בעליהן, ואכילת בשר אבותם אחר שמתו, מעשים הללו המה אצלם יקרים גדולי הערך ונחשב לכבוד למשפחתם, ונותנים טעמים וסברות למעשים המכוערים הללו גם כן על פי יסודי השכל, ועתה יאמר נא הכופר בתורה מן השמים, אשר מעלה על לבו מחשבות און, כי דת הנימוסית תספיק לבני אדם, מה יעשה איפוא האיש השלם אשר דבקה נפשו בדרך האמת, למי משני הצדדים יתן אוזן קשבת לדרוך במעגלותם, שניהם נותנים טעם על פי חכמה ודעת, ואינו ידע להכריע ביניהם, וההבדל רב מאוד בדיעות החכמים כמו שנודע לנו מכתות שונות של חכמי יון הקדמונים, שלא למדו סברתם בשליחות ה', רק מה שעלה במצודת שכלם, לכן היתה מחכמת בורא האדם אשר ידע יצרם, ונתן להם דת א-להי להיות מתנהגים על פיה, ואז אם נלך בתורת ה' נכון לבנו בטוח בה' כי במעגל ישר דרכנו ולא נשאר אצל המאמין העובד האמת שום ספק ונבוכה. ולא לבד לבני ישראל היתה הטבה כללית זאת, כי גם לכל מין האדם בא דת א-להי להורם איך יתנהגו ונצטוו אדם ונח על מצוות הרבה, אשר מכונים מצוות בני נח ומצוות הללו מקיפים את כל המצוות הטבעיים וההכרעים להתנהגות מין בני אדם, והן הן הדברים שאמרנו כי ראה הקב"ה שלפי טבע אשר הוטבע ביצירת הנה צריך למנהיג ולמחוקק בהכרח, וחוקי התבונה לא יספיקו, לכן בתחילת הבריאה הנחיל ה' למין אנושי תורה מן השמים...".